

Др Димитрије О. Големовић

Епске песме са додацима¹

Иако су веома честе у пракси певања уз гусле, епским песмама са додацима није посвећена већа пажња у нашој стручној литератури.² Истини за вољу, оне не представљају неки нови жанр, тим пре што се у својој основи не разликују од песама без додатака. Међутим оно што је код њих важно је да су временом највероватније довеле до стварања новог жанра, карактеристичног по посебно израженој хумористичкој и сатиричној ноти, о чему ће више речи бити мало касније.

Додаци у епским песмама несумњиво су веома стара појава.³ Они се најчешће срећу као додатак на почетку и на крају песме, а понекад и у њеном току. Додатак на почетку песме у пракси имао је више имену. Најчешћи је био „прип(ј)ев” (Рудник), а уз њега „припјевак”, „претпјевак”, „претпјев” (Чилипи, Горњи Грбаљ), „претспјев”, „припјевка” (Рогатица), „увод” (Пељешац) и „почетак” (Трново),⁴ али и „запјевак”.⁵ Додатак на крају песме, њен „завршетак”, у пракси је такође имао више назива: „дочетак”, „свршетак”, „крај”,⁶ као и: „припевак”, или „припев”, као онај на почетку песме.⁷ У свом тексту додатке ћу именовати као „претпев”, оне које се односе на текстуалну целину која претходи „главном” тексту епске песме, и „припев”, оне које следе за њим.⁸ Функција претпева је да представља својеврсно припрему певања (можда их зато сакупљачи епских песама најчешће и нису записивали?), док припев представља завршетак – својеврсно наравоученије.

Претпеви и припеви, у ствари својеврсни стереотипни почеци и завршеци, по мишљењу Томе Маретића „лирске су нарави”, из разлога што док их изводи певач излази из „епске објективности” и неутралности и као у лирским песмама, говори о себи, директно се обраћајући слушаоцима.⁹ Анте Назор, пак, говорећи о „поријеклу” ових додатака каже да их певачи изводе „док смисле пјесму”, што делује врло логично кад се у виду имају „проблеми” које намеће извођење епске

¹ Овај текст представља део поглавља „Репертоар” књиге под називом *Пјевање уз гусле* која се налази пред предајом у штампу.

² Разлог за то можда треба тражити у чињеници да су у додацима сакупљачи народних песама видели нешто што је у опречности са духом епске песме, а самим тим и нешто не баш много важно.

³ Сличног је мишљења и Анте Назор који истиче како их новије песме, посебно оне које се уче из књига, немају „посебне почетке и завршетке” (Ante Nazor, „O životu epske pjesme...”, Nazor, Ante: „O životu epske pjesme u Poljicama”, *Rad XV-og Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (u Jajcu 12-16. Septembra 1968)*, Sarajevo 1971, 119).

⁴ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, Djela Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 41, Zagreb 1951.

⁵ Dr Toma Maretić, *Naša narodna epika*, Biblioteka Znamen, Nolit, Beograd 1966.

⁶ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske...*, Op. cit. 4, 229.

⁷ Тома Маретић ове додатке назива „запјевцима” и „допјевцима” (Dr Toma Maretić, *Naša narodna...* Op. cit. 5, 101).

⁸ Пандан овоме јесу рефренски облици које поседују неке од обредних, али и лирских песама, а који су због места које „заузимају” у песми названи „рефренским претпевом” и „рефренским припевом” (Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном певању: од обреда до забаве*, Реноме – Бијељина, Академија умјетности – Бања Лука, Београд 2000, 34, 70 и 76).

⁹ Dr Toma Maretić, *Naša narodna...* Op. cit. 5, 99 i 100.

песме, а уз то Назор истиче да додаци могу да буду „свечани, озбиљни и шаливи”.¹⁰ Ово, иако у извесној мери изгледа контрадикторно, уствари то и није, будући да говори о њиховом карактеру, који може да буде различит, али је, у складу са њиховом функцијом, свакако посебан.

Садржај претпева најчешће није у директној вези са текстом песме. Може да буде различит, свечаног, озбиљног или пак шаливога карактера, а понекад зна да буде чак и ласциван, што зависи од публике која слуша песму.¹¹ Претпев веома често у себи садржи обраћање гулама, „дружини”, а некад чак и вили од које гуслар тражи неку помоћ (да му да гусле и слично). У неким претпевима каже се и то да ће гуслар певати песму „од истине”, тј. да неће лагати, док ће неки од гуслара (они најобјективнији) духовито „рећи“: *Нити лажем, нит’ истину кажем*.¹² Претпев понекад служи као увод у радњу, указивањем на то о чему ће се певати у песми (пример бр. 2),¹³ а неретко певач га изводи док „смишља” о чему ће да пева: *Гусле моје, дрво јаворово, / а гудало дрво шимширово...*¹⁴ Претпев понекад има функцију здравице, испољене као обраћање домаћину у чијој се кући налази гуслар. У пракси, претпев често зна да користи исти текст, без обзира на то у којој се песми пева. Уз поменуте претпеве који помињу гусле, ваља истаћи и онај који у себи садржи текст: *(О), фала Богу, фала јединоме*, који се јавља и у баладама југоисточне Србије, као једна од њихових најкарактеристичнијих особина.¹⁵

¹⁰ Ante Nazor, „O životu epske pjesme...”, Op. cit. 2, 123.

¹¹ Cvjetko Rihtman, „Tradicionalni oblici pjevanja epskih pjesama...”, „Tradicionalni oblici pjevanja epskih pjesama u Bosni i Hercegovini”, *Rad XV-og Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (u Jajcu 12-16. Septembra 1968)*, Sarajevo 1971, 99.

Сличног мишљења је и Матија Мурко који каже: „Сваки пјевач зна један или неколико претпјева, које може лако и по волји мијенјати према расположењу и потреби (окренути сваки на своју руку) или га сам импровизирати” (Matiја Murko, *Tragom srpsko-hrvatske...*, Op. cit. 3, 226).

¹² Ibid, 227 i 228.

¹³ Ibid, 228.

¹⁴ Ante Nazor, „O životu epske...”, Op. cit. 2, 123.

¹⁵ Он је у тим песмама тако истакнут да чак служи и као нека врста подсећања на то о којој се песми ради. Тако један певач каже другоме: „’Оћемо ли на фала Богу?” (Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном певању...* Op. cit. 7, 77).

♩ = cca 70

♩ = cca 67

Ој! Ми - ла бра-ћо, по - слу - шај - те ме - не, а,

да от - пе - вам рат - не у - спо - ме - не.

Ој! Чуј - те, бра-ћо, о - во - га гус - ла - ра ко - ји пје - ва,

а не тра - жи па - ра. Са - мо пје - ва да

се раз - го - ва - ра. а У 'и - ља - цу... О.Ф.

„Ој! Мила браћо, послушајте мене,
да отпевам ратне успомене.
Чујте браћо овога гуслара,
који пјева, а не тражи пара.
Само пјева да се разговара.“
У ’иљаду деветој стотини
четрн’естом љету и години,
кад пређоше Швабе преко Дрине,
машише се Гучева планине.
А на Дрини ’зградише мостове,
провозаше опсадне топове.
У Гучеву шанце прокопаше,
а Лозницу шанцем опасаше.
Робе, пале, па и сјеку главе,
јао сто и српске деце мале...

Пример бр. 1: Мила браћо, послушајте мене/У ’иљаду деветој стотини; Драгољуб Спасојевић (1932), пева уз гусле; с. Грачаница (Азбуковица); dr Dimitrije O. Golemović, *Narodna muzika Podrinja*, Drugari, Sarajevo 1987 (пример бр. 271)

У претпеву су веома чести „фантастични мотиви”, разна „чуда”, као што су: „окована патка”, „зец у свиленим панталонама (или димијама, прим. Д. Г.)”, потом необичне, или пак нелогичне ствари као на пример: „млада љуба, ни једнога зуба”, или стрелац који „лоше гађа, а добро погађа”.¹⁶ У претпеву се, такође у шаљивом тону, често приповеда на начин својеврсног поређења, коришћењем придева „тешко” и „лако”, као нпр.: *Тешко вуку кога ’тице хране, / и јунаку, кога жене бране*. На основу овог поређења у нашој традиционалној пракси саздане су и многе шаљиве песме уз гусле, најчешће познате као „лакрдике”, о којима ће више речи бити нешто касније. Претпев песме понекад је толико истакнут и упечатљив да директно утиче на њену жанровску припадност. Тако на пример претпев који у себи носи елементе типичне за лакрдију, чини да и сама песма добије такав назив, без обзира на њен „основни“ садржај (пример бр. 3):

¹⁶ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske...*, Op. cit. 4, 228.

$\text{♩} = \text{cca } 77$

Лас - но ти је п'јаном за - пје - ва - ти,

к'о плаш-љи-ву псе - ту за - ла - ја - ти, (j)а бу -

да - ли же-ну у - да - ри - ти, лу - дом мом-ку ску-ди - ти де - вој -

ку, Мла-дом мом - ку за - во - лет' де - вој - ку. Теш-ко

се - лу ку - да војска про - ђе...

O.F.

*Ласно ти је п'јаном запјевати,
 к'о плашљиву псету залајати,
 ја будали жену ударити,
 лудом момку скудити девојку.
 Младом момку, заволет' девојку.
 Тешко селу куда војска прође,*

ја девојци која сама дође.
 Прво јутро свекрва је кара:
 „Да с' ваљала, не би дошла сама.“
 Тешко браћи која се не слажу,
 а војнику, заспати на стражу.
 Тешко оном, ко с' у туђе нада,
 а јунаку с којим жена влада.
 Тешко дому 'де се вода слива,
 а и момку ка' девојку снови.
 Тешко звону на мало оваца,
 брковима на балавог старца.
 Тешко кеси, често кумујући,
 а магарца с коњ'ма путујући;
 старој цури, сватове бројећи,
 удовици, самој у ложници.
 Тешко оном свакоме јунаку
 који има кућу капавицу
 и у кући жену лајавицу.
 Зашто би га знао научити:
 „Покри кућу, неће ти капати,
 удри жену, неће ти лајати.
 Што ћу вама дуљит лакрдију,
 'оћу вама песму отпевати,
 по истине, што је за дружине.
 што су наши стари задобили,
 а млађима – нама оставили.“
 Вино пију Новак и Радивој
 у зеленој гори Романији.
 Јал' говори дели Радивоје:
 „О мој брате, старина Новаче,
 већ је нама блага нестануло,
 па немамо вина ни ракије...“¹⁷

Пример бр. 2: Ласно ти је п'јаном запевати / Вино пију Новак и Радивој (“лакрдија”); Радоје Јевтић (1922), пева уз гусле; Драгодол/Подгорина; dr Dimitrije O. Golemović, *Narodna muzika Podrinja*, Drugari, Sarajevo 1987. (пример бр. 268)

У својој суштини претпеви показују својеврсну универзалност изражену кроз „слободу комбиновања”, за шта Мурко каже: „Сваки пјевач зна један или неколико претпјева, које може лако и по вољи мијешати према расположењу и потреби (окренути сваки на своју руку) или га сам импровизовати”.¹⁸

Ваља истачи и појаву тзв. бацавица, песама које у гусларском певању

¹⁷ Песме са „припевом“ (претпевом, прим. Д. Г.) скоро једнаког садржаја још почетком 20. века у Гацком (Херцеговина) записао је Лука Грђић-Бјелокосић, што говори како о њиховој старости, тако и о њиховом несумњивом заједничком пореклу. Овај податак потиче из текста који је написао Тихомир Ђорђевић, уз напомену да се ради о одговорима на питања која су направили он и Божидар Јоксимовић у оквиру анкете *Питања за прикупљање музичких обичаја у Срба*, одговорима које је на терену Гацком и Јајцу сакупио Лука Грђић-Бјелокосић (Тихомир Р. Ђорђевић, „О народном певању у Гацком и Јајцу”, *ГЕМ*, I, Баоград 1926, 100).

¹⁸ Ibid, 226.

Босанске крајине имају улогу претпева, некој „озбиљној” песми. О њима говори етномузиколог Владо Милошевић, истичући да су по својој структури веома сличне песмама које се изводе без инструменталне пратње, у народу познатим под називима: *приклапуше, прескакаклице, односно приклопице*.¹⁹

Припеви епских песама најчешће су веома кратки, са функцијом да покажу да је песми крај, али и да послуже као својеврсно опраштање гуслара од слушалаца.²⁰ Као неке од најтипичнијих треба поменути следеће: *Давно било, сад се спомињало*, или: *То изусту и душицу пусти*.²¹ Тома Маретић истиче да припев, или како га он назива - „запјевак”, често исказује својеврсну мрзовољу гуслара, проистеклу из жеље да што пре заврши песму, али и његову духовитост: *А што ћу ти дуљит лакрдију? Било јада и тамо и амо; од Турака нико не утече*.²² Уз запис песме „Змија младожења” чији последњи стих гласи: *Нас лагали, ми полагајемо*, Вук Караџић даје коментар: „Гдјекоји пјевачи често додају на свршетку пјесме: *Онај лаже који мени каже, / онај лаже, а ја полагајем*. С тијем пјевач показује да ни он сам не држи све за саму истину (подвукао В. К., прим. Д. Г.) што се пјева”.²³ У источној Србији у прошлости епске песме понекад су имале и припев у виду здравице упућене домаћину: *На час песма нашем домаћину. Долови му шеницом родили, а по брду винова лозица...*²⁴

Уз претпев и припев, у епским песмама појављује се и „упев”, додаток у току певања, а његова функција може да буде различита. Тако се нпр. у неким песмама дешава следеће: *Ако је пјесма дуга а зна је још неко од присутних, онда би се гуслар обратио овоме да га измијени и настави пјесму, обично са ријечима “грло паде, а гудало струже, помози ми мој (Јоване) друже* (име човека дато је у загради јер се мења од прилике до прилике, у зависности од тога коме се гуслар обраћа, прим. Д. Г.).²⁵ Упев неретко скреће пажњу аудиторијума на гуслара, чиме песма из света маште прелази у збиљу, што неретко чине и претпев, а и припев.

Размишљајући о разлогу постојања додатака у епским песмама не могу да се отнем утиску да они веома подсећају на додатке карактеристичне за обредно певање, у којем се јављају највероватније са улогом да „уведу” и „изведу” из обреда.²⁶ На неки начин они то чине и у епским песмама, што се види по њиховом свакидашњем садржају, за разлику од садржаја епске песме који колико год да је свакидашњи, односно „историјски”, што значи документарног карактера, ипак припада једном другом свету, свету маште.

¹⁹ Vlado Milošević, *Bosanske narodne pjesme, II*, Narodni muzej Banja Luka, Odjeljenje za muzički folklor, Banja Luka 1956, 9.

²⁰ Dr Toma Maretić, *Naša narodna...* Op. cit. 5, 100.

²¹ Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske...*, Op. cit. 4, 229.

²² Dr Toma Maretić, *Naša narodna...* Op. cit. 5, 107.

²³ Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига четврта, у којој су пјесме јуначке новијех времена о војевању за слободу, У Бечу 1862, Нолит, Београд 1997 (репринт), 41.

²⁴ Митар Влаховић, „Стање епске песме у источној Србији”, *Прилози проучавању народне поезије*, Год. I, Св. 1, Београд, март 1934, 96.

²⁵ Влајко Влаховић, „Епска пјесма у Мостару”, *Прилози проучавању народне поезије*, Год. I, Св. 1, Београд, март 1934, 115-116.

²⁶ Димитрије О. Големовић, *Рефрен у народном певању...* Op. cit. 8, 23.